

דוח מת"ת

הכשרת מורים בהוראת התנהגות בטוחה

מרכז לידע ולמחקר בחינוך
مركز معلومات وبحث في التربية والتعليم
Center for Knowledge and Research in Education
האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים

מחברת: טוני גוטנברג
חוקרת מלווה: ד"ר נילי בורוכוב גרינברג
דצמבר 2019

בשנת 2017 החלה לפעול תוכנית חומש לאומית לצמצום היפגעות בת־מניעה של ילדים מתאונות בישראל (מדינת ישראל, 2017). [לשכת המדען הראשי](#) ואגף בכיר לביטחון וחירום, בטיחות, זה"ב ונגישות במשרד החינוך פנו ליוזמה - [מרכז לידיע ולמחקר בחינוך](#). כדי ללמוד על תוכניות להכשרת פרחי הוראה ותוכניות לפיתוח מקצועי של מורים בנושא חינוך תלמידים להתנהגות בטוחה. דוח מת"ת (מידע תומך תכנון) זה סוקר חמש תוכניות הכשרת מורים ופיתוח מקצועי בנושא חינוך להתנהגות בטוחה במדינות שונות בעולם, ומשווה בין המאפיינים של התוכניות המוצלחות שנסקרו.

דוח מת"ת נועד להשיב על שאלות ממוקדות בסוגיות אקטואליות של מתווי מדיניות. התוצר הוא מסמך ממוקד, בהיר ומותאם אישית לצורכי המזמין. דוח מת"ת סוקר ספרות מחקר עדכנית וכן מדיניות חינוך. הסקירה נעשית בהתאם לנושא הנדון והיא מכנה את הקוראים להרחבות. חוקרים מהתחום מלווים את כתיבת הדוח, קוראים ומעירים במהלך הכתיבה.

להפקת דוחות מת"ת אחראים חברי צוות היוזמה:

ד"ר תמי חלמיש אייזנמן: מנהלת;

ד"ר עדו ליטמנוביץ ושירה זיוון: עורכי הסדרה;

מוריה יזרעאלב: עורכת הפרסומים;

אמונה כרמל: מעצבת ועורכת גרפית;

אילה ולודבסקי־יובל: אחראית על הנגשת חומרים וידע ארגוני.

דוח זה נכתב על ידי טוני גוטנטג, נערך בידי חוה לוסטיג־מלימובקה ועוצב על ידי טובי ברייס. בכל שימוש במסמך זה או ציטוט ממנו יש לאזכר את המקור כדלקמן: גוטנטג, ט' (2019). הכשרת מורים בהוראת התנהגות בטוחה. יוזמה - מרכז לידיע ולמחקר בחינוך.

תוכן עניינים

4.....מבוא

7.....1. דוגמאות לתוכניות הכשרה של מורים ופרחי הוראה

7 1.1.1 גישת "כלל בית הספר"

1.1.1.1 "בית ספר בטוח ומאובטח",

7 בית הספר Källby Gård, שוודיה

1.1.1.2 "פרקטיקות מניעתיות בחטיבת הביניים",

9 בית הספר Vilnius Pilaites, ליטא

1.1.1.3 "חינוך לבריאות ולבטיחות",

12 בית הספר Základní škola Zárubova בכפראג, צ'כיה

14 1.2 גישת "שילוב חינוך להתנהגות בטוחה בתוכניות הלימודים"

14 1.2.1 "הכשרת מורים להוראת תכנים בתחום הבריאות", פינלנד

1.2.2 "הטמעת חוק העיסוק בחומרים מסוכנים בבתי ספר",

15 בתי ספר תיכוניים במדינת נורדרין-ווסטפלייה, גרמניה

2. מאפיינים של תוכניות מוצלחות להכשרת מורים בנושא חינוך

18 להתנהגות בטוחה

25 חוות דעת על הדוח

25 תזודות

26 הערות כלליות על הדוח

27 ההקשר הישראלי

חינוך להתנהגות בטוחה

ארגון הבריאות העולמי הכריז על היפגעות ילדים כ"מגפה" הפוגעת בחברה כולה (Peden, 2008). היפגעות מוגדרת כפגיעה חיצונית או פנימית שנגרמת ממגע פיזי או מחומר רעיל על פני הגוף או בתוכו, תוך גרימת נזק (צדקה והלפרין, 2002).

בישראל נפגעים מדי שנה כמעט חמישה אחוזים מהילדים ובני הנוער (מדינת ישראל, 2017).¹ בקבוצת הגיל 0-4 זירת ההיפגעות העיקרית היא בתוך הבית ובחצר הבית; בקבוצת הגיל 5-9 מעל שליש מהפגיעות מתרחשות בבית ובחצר הבית, כתמישית במוסד חינוכי והשאר בדרך ובמרחב הציבורי; ובגילים 10-17 זירת ההיפגעות המרכזית היא בדרך ובמרחב הציבורי. בין 33% ל-40% מההיפגעות בקבוצת גיל זו מתרחשות בתחומי מוסד חינוכי (מדינת ישראל, 2017; ניר, אופיר, וייס ולוי, 2017).² בתוך מוסדות חינוך, רבות מהפגיעות הן תוצאה של נפילה, מכה או חבלה (27% בקבוצת הגיל 5-9, 40% בגילי 10-15 וכ-20% בגילי 15-17; ראו: משרד החינוך, 2019). זאת בעוד שבית הספר צריך להיות סביבה בריאה ובטוחה עבור התלמידים.

פיתוח מקצועי של מורים בנושא חינוך תלמידים להתנהגות בטוחה (לרבות שמירה מפגיעה מכוונת או מתאונה) הוא אחד מהכלים העשויים להפוך את סביבת הלימודים לבטוחה יותר (Copsey, 2013). נוסף על כך, לפיתוח מקצועי בתחום זה השפעה שניונית בתחומים, זמנים ומקומות נוספים:

- השפעת החינוך להתנהגות בטוחה ניכרת בזירות אחרות בבית הספר. למשל, כלים שהוקנו למורים לחינוך לסביבה בטוחה סייעו למניעת בריונות בקרב תלמידים ואלימות תלמידים כנגד צוות המורים (Copsey, 2013).
- השפעת החינוך להתנהגות בטוחה ניכרת גם לאחר כמה שנים ובאתרים נוספים. למשל, בחינה בדיעבד של תוכניות חינוך להתנהגות בטוחה מצאה שהתלמידים שהוכשרו בתוכניות אלה ממשיכים לקדם את הנושא גם מעבר לשעות בית הספר וגם לאחר שסיימו את חוק לימודיהם (Copsey, 2013). ניתן להניח שהדבר נכון גם ביחס למורים שמכשירים אותם ללמד התנהגות בטוחה.³

הכשרת מורים בהוראת התנהגות בטוחה רלוונטית מכמה נקודות מבט.

נקודת מבט בטיחותית:

- רבות מהתאונות ניתן למנוע. הכשרת המורים בהוראת התנהגות בטוחה שואפת לצמצם את היקפן ואת חומרתן של התאונות העתידיות, בגדר **רפואה מונעת**. ההכשרה

1 סוגי ההיפגעות שנבחנו הם נפילות ומכה או חבלה, חנק, כוויות, טביעות ותאונות דרכים (מדינת ישראל, 2017; ניר, אופיר, וייס ולוי, 2017).

2 דוח זה עוסק בחלק הארי של ההיפגעות – היפגעות בבית הספר. באופניים או בקורקינטים ממונעים או בהסעות). מושפעת פחות מהכשרת המורים (הגעה לבית הספר ברגל, באופניים או בקורקינטים ממונעים או בהסעות).

3 דוח זה הוא הראשון בישראל שעוסק בהכשרת מורים בהוראת התנהגות בטוחה. לכן כנקודת התחלה הוא עוסק באוכלוסיית המורים והילדים הכללית בישראל, ואינו מתייחס באופן מיוחד להכשרת מורים למניעת היפגעות בקרב ילדים עם צרכים מיוחדים. בעתיד יש להידרש לנושא זה בצורה ממוקדת ולבצע התאמות נדרשות בדוח זה.

עשויה לחסוך חיכוך עתידי של תלמידים ומורים עם מערכת הבריאות.

- תחום מניעת התאונות רלוונטי גם לעיתות חירום (למשל בזמן שריפות ורעידות אדמה), ועשוי לסייע להפחית תאונות גם במצבים קיצוניים.

נקודת מבט ערכית:

- הכשרת מורים בתחום אמורה להוביל לשיפור ברווחה של תלמידים וצוות חינוכי, וככזו היא חובה מוסרית (מדינת ישראל, 2017).

- תחום הבטיחות מקושר למניעה של התנהגויות סיכוניות אחרות (בריונות, למשל) ולקידום כישורי חיים שמועילים לתלמידים בהווה ולאורך כל חייהם (Hertz, Everett, Jones, Barrios, David-Ferdon, & Holt, 2015).

נקודת מבט כלכלית:

- התנהגות בטוחה בבית הספר יכולה להקטין את החשיפה לתביעות. מניעת תאונות הנגרמות עקב ליקויים בטיחותיים בבית הספר תגרום לחיסכון כלכלי.

- התנהגות בטוחה בבית הספר יכולה להפחית פציעות חמורות בשל סביבת לימודים לקויה מבחינה בטיחותית. פציעות חמורות מחייבות תשלום קצבאות, ומניעתן יכולה לחסוך כסף.

- הפחתת תאונות ומקרים של בטיחות לקויה בבתי ספר, וכן שיפור הבריאות והבטיחות ארוכת הטווח של תלמידים ושל מורים במקום עבודתם, מובילים לחיסכון אקטוארי בקצבאות וכיסויים ביטוחיים שונים.

פיתוח ההכשרות למורים בנושא חינוך תלמידים להתנהגות בטוחה הוא תחום צעיר יחסית. חלוצה עולמית בתחום היא הסוכנות האירופית לבטיחות ובריאות בעבודה (European Agency for Safety and Health at Work – EASHW). הסוכנות אספה וניתחה מקרי בוחן מוצלחים מבתי ספר הפרושים ברחבי אירופה, וסיכמה את המסקנות בשלושה דוחות שהובילה החוקרת שרה קופסי (Copsey, 2009, 2011, 2013). הדוח שלהלן נשען על הדוחות המכוננים של EASHW כנקודת מוצא.

בדוח מת"ת הנוכחי מוצגות שתי גישות מרכזיות לתוכניות מניעה: גישה הוליסטית להתנהגות בטוחה בחיי היום-יום בבית הספר (גישת "כלל בית הספר"), וגישה קוריקולרית המשלבת תכנים של התנהגות בטוחה בתוכנית הלימודים (גישת "שילוב חינוך להתנהגות בטוחה בתוכניות הלימודים"). בדוח נסקרות בהרחבה חמש תוכניות המדגימות גישות אלו, בדגש על אופן הכשרת המורים בהן. לכלל התוכניות שנבחרו ומוצגות בדוח זה מנגנון הערכה פנימי, הבא לידי ביטוי בהישגים מדידים. בחלק האחרון של הדוח מוזכרים מאפיינים משותפים להכשרת המורים שעולים מתוך הדוגמאות.

הדוח אומנם מיועד בראש ובראשונה לאגף בכיר ביטחון וחירום, בטיחות, זה"ב ונגישות במשרד החינוך, אולם אנו תקווה כי גם אנשי צוות חינוכי בבתי הספר, הורים לתלמידים ובוגרים ימצאו בו עניין. אנו מעריכים כי הדוח יעניין באופן מיוחד את העוסקים בחינוך בבתי ספר מקצועיים.

הפניות

מדינת ישראל (2017). תוכנית חומש - חינוך לבטיחות ומניעת היפגעות ילדים מתאונות. ירושלים: אגף בכיר לביטחון וחירום, בטיחות, זה"ב ונגישות במשרד החינוך.

[משנתה של תוכנית החומש של מדינת ישראל למניעת היפגעות ילדים מתאונות]

משרד החינוך (2019). אגף בכיר לביטחון וחירום, בטיחות, זה"ב ונגישות.

[ביטחון ובטיחות במוסדות חינוך: ניהול ונוהלי בטיחות]

ניר, נ', אופיר, י', וייס, א' ולוי, ש' (2017). דוח בטרם לאומה 2017 - תמונת מצב של היפגעות בלתי מכוונת של ילדים בישראל.

[תמונת מצב של היפגעות ילדים בישראל, מעודכנת לשנת 2017]

צדקה, פ' והלפרין, ב' (2002). פגיעות בישראל. בתוך ו' בראל ו' שמר (עורכים), היפגעות בישראל. ירושלים: הוצאת מאגנס.

[מאמר המציג מידע על היפגעות בישראל, ומיועד לאנשי מקצועות הבריאות, אנשי מדיניות וזרועות הביטחון]

Copsey, S. (2009). *Occupational safety and health in the school curriculum: Requirements and activities in the EU Member States*. European Agency for Safety and Health at Work.

[דוח העוסק ביישום גישת "שילוב חינוך להתנהגות בטוחה בתוכניות הלימודים" לקידום בטיחות תעסוקתית ובריאות בחינוך באירופה]

Copsey, S. (2011). *Training teachers to deliver risk education: Examples of mainstreaming occupational safety in health into teacher training programmes*. European Agency for Safety and Health at Work.

[דוח המאגד דוגמאות של הכשרת מורים ותיקים ופרחי הוראה בתחום הבטיחות התעסוקתית והבריאות וכן בהכשרתם להוראת נושאים אלה]

Copsey, S. (2013). *Occupational safety and health and education: A whole school approach*. European Agency for Safety and Health at Work.

[דוח העוסק ביישום גישת "כלל בית הספר" לבטיחות תעסוקתית ובריאות בחינוך באירופה]

Hertz, M. F., Everett Jones, S., Barrios, L., David-Ferdon, C., & Holt, M. (2015). Association between bullying victimization and health risk behaviors among high school students in the United States. *Journal of School Health, 85*(12), 833-842.

[מחקר הבוחן את הקשר בין התנהגות מסוכנת לבריאות ובין בריונות בנוער]

Peden, M. M. (Ed.). (2008). *World report on child injury prevention*. World Health Organization

[דוח של ארגון הבריאות העולמי המסכם דרכים למניעת פציעות ילדים]

1. דוגמאות לתוכניות הכשרה של מורים ופרחי הוראה

תוכניות הכשרת מורים וחינוך להתנהגות בטוחה מבוססות על שתי גישות עיקריות - גישת "כלל בית הספר" וגישת "שילוב חינוך להתנהגות בטוחה בתוכניות הלימודים". גישת "כלל בית הספר" (Whole School Approach) לקידום חינוך להתנהגות בטוחה דוגלת בהטמעת תוכניות ועקרונות המקדמים את הנושא בתוך ההתנהלות השוטפת של בית הספר (Copsey, 2013); זאת תוך כדי יצירת שינוי תפיסתי ומעורבות עמוקה של כלל בעלי העניין בבית הספר - תלמידים, צוות חינוכי, הורים וצוות הנהלה. החינוך להתנהגות בטוחה נכרך עם קידום נושאי גהות, בטיחות ובריאות במקום העבודה (Copsey, 2013). לעומתה, גישת "שילוב חינוך להתנהגות בטוחה בתוכניות הלימודים" (The Curriculum Approach) דוגלת בחינוך להתנהגות בטוחה באמצעות תוכני לימוד בבית הספר (Copsey, 2011). התכנים מועברים באמצעות תוכניות לימודים המכשירות מורים ללמד ידע העוסק בבטיחות, גהות ובריאות, או באמצעות קישור מקצועות לימוד קיימים לתחום ההתנהגות הבטוחה (Copsey, 2011). ישנה גישה שלישית לחינוך להתנהגות בטוחה, המתמקדת בבתי ספר מקצועיים (The Workplace Cases). גישה זו מתמקדת בצמצום הסיכונים בתהליך המעבר של התלמידים מבית הספר אל מקומות העבודה שלהם כאנשים בוגרים. דוח זה יתמקד בשתי הגישות הראשונות ולא יעסוק בגישה השלישית, בשל הספציפיות שלה.

תוכניות הכשרה של מורים ופרחי הוראה בתחום מניעת התאונות אינן נפרדות מההפעלה של תוכניות המניעה שאליהן הן מקושרות, ומשתלבות בהן בכמה אופנים. לכן כל תוכנית הכשרה מוצגת בדוח בתוך הקשר רחב של הכשרה, הכולל הכשרה ראשונית, למידה תוך כדי עשייה והמשך פיתוח של התוכנית על ידי המורים בעקבות הניסיון שהם צוברים. כל אחת מהגישות המרכזיות, "כלל בית הספר" ו"שילוב חינוך להתנהגות בטוחה בתוכניות הלימודים", תידון להלן בפרק נפרד.

1.1.1 גישת "כלל בית הספר"

כמה תוכניות שיושמו בבתי ספר בגישת "כלל בית הספר" כבר נחלו הצלחות משמעותיות, והן נסקרות להלן:

1.1.1.1 "בית ספר בטוח ומאובטח", בית הספר Källby Gård, שוודיה

שנות הייסום: משנת 1996.

היזם: בית ספר יסודי בעיר גוטן, שוודיה. עקרונות התוכנית וחלקים ממנה יושמו בכ-50 בתי ספר ברחבי שוודיה ובאסטוניה.

קהל היעד: קהילת בית הספר כולה - תלמידים, מורים, צוות חינוכי נוסף, אח או אחות בית ספר, מנהל, צוות הנהלה והורים.

קהל הקצה: תלמידי בית הספר.

תמצית ומטרות

בית הספר גיבש תוכנית להפחתה של מספר התאונות והפציעות של התלמידים בשטחו וכן בדרך אליו וממנו. התוכנית שמה דגש על השתתפות אקטיבית של התלמידים ועל פיתוח מיומנויות לשיפור המודעות לבטיחות בקרבם. תקוות התוכנית היא שהתלמידים ייקחו עימם תכנים אלה להמשך דרכם במערכת החינוך ולחיייהם המקצועיים.

הכשרת מורים במסגרת התוכנית

התוכנית מתמקדת בפיתוח כישורי הוראת בטיחות, בריאות וגהות בקרב המורים. נושאים מקצועיים כגון פתרון סכסוכים משולבים בתכנים השוטפים המועברים למורים, ונמצאים על סדר יומם בישיבות צוותי ההוראה באופן קבוע. מורים מתחילים משולבים בדיונים אלו, כך שמדיניות החינוך להתנהגות בטוחה של בית הספר מוטמעת בהם מיומם הראשון במוסד. כמו כן, צוות המורים עובר קורסים ייעודיים בהתגוננות וכיבוי אש ובמתן עזרה ראשונה.

הכלים שעליהם מושתתת התוכנית (ניתן ליישם כל כלי בנפרד או את כל הכלים יחד):

- 1. עידוד מודעות ודיווח עצמאיים מצד התלמידים.** הצוות החינוכי מנחה את התלמידים לנקוט גישה אקטיבית הבאה לידי ביטוי בדיווח שוטף על מפגעי בטיחות ואף בהצעת פתרונות אפשריים למפגעים.
- 2. שיתוף פעולה בין תלמידים למורים.** פעמיים בשנה קבוצות תלמידים ומורים סורקות יחד את בית הספר בחיפוש אחר ליקויי בטיחות, כגון אביזרי חשמל לוהטים, אוורור לא תקין ותאורה מסוכנת. בהמשך הוגים חברי הצוות יחד הצעות לתיקון המפגעים ושיפור המצב.
- 3. שילוב תלמידים בקבלת החלטות בנושאי בטיחות.** התלמידים הופכים לשותפים פעילים בקבלת החלטות הנוגעות לבטיחות מזון, סביבת הלימודים, סביבת הפנאי וההפסקה, מניעת אלימות ועוד.
- 4. קידום פעולה דרך ועדה בית ספרית.** מורים, תלמידים, הורים וצוות ההנהלה עוברים יחד על הצעות לפתרונות למפגעים, מדרגים אותם לפי רמת הסיכון והדחיפות, התקציב הנדרש וההיתכנות של תאונה, ולבסוף מרכיבים צוותים מתאימים לביצוע ההצעות הנבחרות.
- 5. מילוי טופס דיווח על תאונות ועל מקרים שכמעט הסתיימו בתאונות בבית הספר.** את הטופס ממלאים אח בית הספר או אנשי הצוות החינוכי המעורבים במקרה. בטופס אפשר לסמן היכן בבית הספר התרחש האירוע, לתחקר את הגורמים למקרה ולפתח דרכי מניעה.
- 6. בקרה מתמשכת.** ההתקדמות וההשפעה של ביצוע ההצעות הנבחרות נבחנות באירוע חצי־שנתי.

הישגי התוכנית

1. חלה הפחתה משמעותית ומתמשכת בכמות התאונות בסביבת בית הספר.
2. המידע הרב שנאסף בטופס הדיווח על תאונות קוטלג ונשמר, מה שמאפשר להפיק ממנו באופן סדיר ומהיר תובנות לגבי פעילויות ואזורים מסוכנים והדרכים להימנע מהם.
3. 90% מהתלמידים דיווחו כי הם מרגישים בטוחים יותר בבית הספר ובסביבתו.
4. הוכח שניתן להטמיע את התוכנית בהצלחה בעשרות בתי ספר אחרים ברחבי שוודיה ובמדינות אחרות.

אתגרים

האתגר המשמעותי ביותר שבפניו עמדה התוכנית היה היקפה, שהצריך תיאום ונכונות של כלל בעלי העניין בחיי בית הספר. הדבר אף דרש הקצאת משאבי זמן ותקציב משמעותיים, לרבות הכשרת המורים.

גורמי הצלחה

הצלחת התוכנית נבעה משילוב כלל בעלי העניין בבית הספר - שילוב שיצר מחויבות עמוקה שלהם, והפך אותם לסוכני שינוי. הדבר נעשה באמצעות מתן אפשרות להעביר מידע בין בעלי העניין, והדגמה חוזרת ונשנית של תוצאות שיתוף הפעולה. עוד הועילה לכך רתימת צוות ההנהלה לתהליך, פעולה שהזינה וחיזקה אותו.

1.1.2. "פרקטיקות מניעתיות בחטיבת הביניים", בית הספר Vilnius Pilaite, ליטא

שנות היישום: 2006 עד 2009.

היזמים: משרד החינוך והמדע בליטא ובית ספר יסודי בעיר וילנה בליטא. מימון ממשלתי בשיתוף המגזר העסקי.

קהל היעד: מורים, אנשי צוות, תלמידים והוריהם.

קהל הקצה: תלמידי בית הספר, ובפרט בריונים וקורבנות בריונות.

תמצית ומטרות

בית הספר נבחר להשתתף בניסוי מקדים (פיילוט) לתוכנית ארצית בליטא לגיבוש מדיניות טובה יותר להתמודדות עם בריונות, שימוש בסמים ואלכוהול ונשירה בחטיבות ביניים ותיכונים. התוכנית גובשה מתוך הכרה של מקבלי ההחלטות בכך שלתופעות שליליות אלו יש השפעה ישירה על סביבת בית הספר. לפי החוקים והתקנות בליטא, חובה לספק לעובדים (מורים בהקשר זה) סביבת עבודה בריאה ובטוחה, ולהבטיח לתלמידים סביבת לימודים בטוחה. התוכנית הותאמה למוסד שנבחר לניסוי.

לתוכנית קדם מסע פרסומי של משרד החינוך לקידום מודעות לתופעה, אשר עלה לאוויר שנתיים קודם לכן. כמו כן, טרם הכניסה לבית הספר בוצע מחקר כמותני מעמיק על היקף

תופעת הבריונות בו, וכדי לאפשר השוואה - גם בבית ספר אחר. התוכנית, שהושקה בשיתוף המגזר העסקי, לוותה בקו סיוע טלפוני לתלמידים במצוקה נפשית. מטרותיה היו לעורר מודעות בקרב תלמידים ומורים לגורמים המאיצים תופעות שליליות בסביבת בית הספר, ליצור מנגנון הפחתה ומניעה של תופעות אלו ולקדם את נגישות הידע בנושא זה לקהילה.

הכשרת מורים במסגרת התוכנית

סדנת התמודדות עם בריונות הועברה לכלל מורי בית הספר במהלך חופשת הקיץ. הסדנה וסדנאות המשך במהלך השנה ניסחו את אסטרטגיית בית הספר למניעת בריונות ואת תפקידם הקריטי של המורים כסוכני שינוי - פיתוח מודעות, העברת המסר לתלמידים, ניטור, פיקוח, אבחון ושיתוף פעולה עם מערך הייעוץ במניעת התנהגות בריונית.

הכלים שעליהם מושתתת התוכנית

1. הקמת ועדה בית ספרית לקידום התוכנית. הוועדה כוללת נציגים מקרב התלמידים, המורים, ההורים וההנהלה. נציגי קו הסיוע מלווים את הוועדה באופן שוטף, ומעבירים לחבריה הדרכות ממוקדות במשך כמה חודשים על זיהוי בריונות, התמודדות עימה ומניעתה.

2. יצירת אסטרטגיה להפחתת בריונות בבית הספר. גובשה אסטרטגיה שאלה מרכיביה:

2.1. מודעות. למידה על הקשר בין צריכת סמים ואלכוהול לבריונות בין כותלי בית הספר, והבנת הצורך להתמודד עם תופעות אלו בשיתוף פעולה עם מכלול בעלי העניין (הורים, קהילה, רשויות אכיפה, מטפלים ועוד).

2.2. תגובה. בית הספר מגיב לכל סוג של התנהגות בריונית.

2.3. מחויבות. האחריות למניעת בריונות מוטלת על בית הספר כולו.

2.4. פתיחות. בית הספר מבטיח סביבת לימודים שבה ניתן לדבר בפתיחות על בריונות ועל השלכותיה.

2.5. מודלים. בית הספר מקדם ומציג לתלמידים דגמי התנהגות מגוונים להתמודדות עם בריונות.

3. ייסוד צוות פעולה מניעתית. בית הספר ייסד צוות לפעילות מניעתית המורכב ממורים ואנשי סגל. הצוות מתכנס פעמיים בחודש ועוסק בנושאים הבאים:

3.1. פעולות מניעה. צוות הפעולה המניעתית יוזם פעולות למניעת שימוש בסמים ואלכוהול, בריונות ונשירה.

3.2. קידום ידע. הצוות מקדם את הידע של קהילת בית הספר בנושא.

3.3. סיוע וטיפול. הצוות מסייע לתלמידים ולהוריהם ומטפל בהתנהגות עבריינית. למשל, תלמידים המעורבים באירועי בריונות ובטיחות רבים מוזמנים להופיע מול צוות הפעולה, שבסמכותו לתמרץ התנהגות טובה או להעניש על התנהגות לא טובה.

3.4. יצירת דוח התקדמות שנתי. הצוות מסכם את ההתקדמות של בית הספר במסמך ייעודי אחת לשנה.

הישגי התוכנית

1. בית הספר רכש ניסיון משמעותי בזיהוי אלימות בתחומו, בזיהוי של שימוש בסמים ובאלכוהול ובהתמודדות עם תופעות אלה.
2. סביבת הלימודים והעבודה נעשתה בטוחה יותר לכלל התלמידים (לא רק לסובלים מבריונות) ולצוות המורים; זאת מאחר שתלמידים המעורבים במקרי בריונות קשורים פעמים רבות להתנהגויות לא בטוחות אחרות, כגון שימוש בסמים ואלכוהול, וסיוע להם יוצר אפקט שניוני בתחומים נוספים.
3. הופחת במידה ניכרת מספר התלמידים המפירים באופן קבוע את מדיניות בית הספר בנוגע לאלימות, סמים ואלכוהול: מ-28 בשנה בכל אחת משנות הלימודים 2006-2007 וגם 2007-2008, ל-6 בלבד בשנת הלימודים 2008-2009.
4. התוכנית הניעה את תלמידי בית הספר להפוך לסוכני שינוי בעצמם ולהתניע יוזמות עצמאיות שהמשיכו גם לאחר שהתוכנית הסתיימה: בשנת 2009 גיבשו התלמידים, בהמשך לתוכנית, מיזם בשם "קוד הכבוד ההדדי", שבמסגרתו תלמידי בית הספר מתחייבים להתנהגות מכבדת כלפי הזולת, למאבק בבריונות ובאלימות, לציות לחוק ועוד.

אתגרים

אתגר שבו נתקלה התוכנית היה הקושי לרתום את ההורים ואת הקהילה בעיר להשגת מטרותיה. בכך היא נחלה רק הצלחה חלקית. ייתכן וההצלחה החלקית של התוכנית נבעה גם מבעיית חקיקה: החוק בליטא לא מגדיר מהן התנהגות מותרת והתנהגות אסורה של תלמידים בין כותלי בית הספר.

גורמי הצלחה

בין הגורמים שתרמו להצלחת התוכנית ניתן למנות את התיאום המוצלח בין חברי צוות בית הספר בנושאי הליבה שלה ואת יצירת המודעות והמוטיבציה לשיפור בקרב התלמידים.

1.1.3 "חינוך לבריאות ולבטיחות", בית הספר Základní škola Zárubova בפראג, צ'כיה

שנות היישום: העשור הראשון של שנות ה-2000.

היזם: בית ספר יסודי בעיר פראג, בשיתוף מרכז מחקר ארצי לבטיחות בתעסוקה.

קהל היעד: מורי בית הספר.

קהל הקצה: תלמידי בית הספר.

תמצית ומטרות

בדומה לתוכניות שבגישת "שילוב חינוך להתנהגות בטוחה בתוכניות הלימודים", תוכנית זו שילבה תכנים בנושאי בטיחות ובריאות בתוכניות הלימודים בבית הספר; אולם מה שהופך אותה לתוכנית בגישת "כלל בית הספר" הוא עצם השילוב של התכנים כחלק אינטגרלי

במגוון מקצועות לימוד בבית הספר. התכנים המוטמעים שילבו למידה תיאורטית ומעשית. בניית התכנים לתוכנית ויישומה התנהלו בליווי הגוף הממשלתי לבטיחות, בריאות וגהות במקום העבודה.

הכשרת מורים במסגרת התוכנית

מרכז המחקר הארצי שהוביל את הפן המקצועי של התוכנית גיבש מגוון קורסים למורים ולמדריכים בנושא חינוך להתנהגות בטוחה, המחולקים לפי רמות ידע ושליטה ולפי גילו של קהל הקצה של המוסד (תלמידי גן, בית ספר יסודי ותיכון). תוכני הקורסים מתמקדים בשיטות מניעה של סיכונים בסביבת העבודה ובמניעת פציעות בקרב ילדים ונוער בבית הספר. כל קורס מורכב מכעשר מצגות באורך כולל של כמה מאות שקפים.

הכלים שעליהם מושתתת התוכנית

- 1. שילוב של מגוון תכנים.** תכנים בנושאי בטיחות ובריאות משולבים כחלק אינטגרלי בתוכניות הלימודים של תחומי דעת רבים בבית הספר, מביוולוגיה וכימיה ועד אזרחות. למשל, התלמידים צופים בסרטונים המדגימים שימושים כימיים וביוולוגיים שונים בתעשייה, ומוצגים להם עקרונות עבודה בטוחה בעולמות אלו. התלמידים לומדים על הגיאוגרפיה של צ'כיה באופן המקושר לתוכניותיהם לעתיד ולאורח חיים בריא. התכנים משולבים לאורך שנותיהם של התלמידים בבית הספר.
- 2. למידה תיאורטית.** עזרים חינוכיים, מכשור וכלים בנושאי בטיחות ובריאות מוצגים לתלמידים החל בכיתות הנמוכות, על מנת לאפשר להם לפתח היכרות עמוקה ומוקדמת עימם, ובכך למנוע תאונות עתידיות.
- 3. למידה מעשית.** בתוכנית הלימודים משולבים שיעורים מעשיים בנושאי בטיחות ובריאות: ארגונומיה, עבודה נכונה מול מסכים ועוד.
- 4. קישור לעולם התעסוקה העתידי.** משנתם הראשונה בבית הספר מוצגים לתלמידים תאוריה לצד מעשה בנושאי בטיחות ובריאות בעולם התעסוקה המצפה להם. לדוגמה, בכיתה ד' התלמידים מתבקשים לבחור אחד מבני משפחתם, ולכתוב עבודה על בטיחות ובריאות במקצוע שבחר בו.

הישגי התוכנית

- 1.** מודעות משופרת לבטיחות ובריאות בקרב התלמידים והצוות.
- 2.** העצמת תחושת המסוגלות של תלמידים להטמיע התנהגות בטוחה בהמשך חייהם הבוגרים בעולם התעסוקה.
- 3.** דיווח מורים על סביבת עבודה מוגנת ובריאה יותר.
- 4.** הפחתת מספר תקריות הבטיחות, התאונות והפציעות בסביבת בית הספר.
- 5.** התוכנית הוטמעה בהצלחה בפעילות בית הספר ובתוכניות הלימודים, והצוות משתמש בה עד היום.

אתגרים

1. שילוב תוכני הבטיחות והבריאות בתוכנית הלימודים צרך משאבי זמן משמעותיים.
2. הבטחת יישום נאות של התוכנית דורשת רתימה של כלל המורים (ולא רק כמה נבחרים) למטרה ושימור רמת מחויבות גבוהה בקרבם לאורך זמן.
3. צוות בית הספר התקשה ליישם את התוכנית באופן יעיל בכיתות הנמוכות.

גורמי הצלחה

גורם שתרם להצלחה היה שילוב גוף ממשלתי מקצועי בצ'כיה - המועצה לבטיחות, בריאות וגהות. המועצה שיפרה את מקצועיות התכנים שהוטמעו, הקלה על גיבושם והפכה את התוכנית לקלה יותר להעברה למוסדות אחרים.

רשימת מקורות

[בית ספר בטוח ומאובטח](#), בית הספר Gård Källby, שוודיה.

[פרקטיקות מניעתיות בחטיבת הביניים](#), בית הספר Pilaites Vilnius, ליטא.

["חינוך לבריאות ולבטיחות"](#), בית הספר Základní škola Zárubova, פראג, צ'כיה.

1.2. גישת "שילוב חינוך להתנהגות בטוחה בתוכניות הלימודים"

כמה תוכניות שיושמו בבתי ספר בגישת "שילוב חינוך להתנהגות בטוחה בתוכניות הלימודים" כבר נחלו הצלחות משמעותיות וייסקרו להלן.

1.2.1. "הכשרת מורים להוראת תכנים בתחום הבריאות", פינלנד

שנות היישום: 2002-2007.

היזם: המועצה הלאומית לחינוך בפינלנד.

קהל היעד: מורים ותיקים בתיכונים ברחבי פינלנד ופרחי הוראה.

קהל הקצה: תלמידי תיכון ברחבי פינלנד.

תמצית ומטרות

עד שנת 2000 הכשרה להוראת תוכני בטיחות, גהות ובריאות לא הייתה חלק מתוכניות להכשרת מורים בפינלנד. משרד החינוך והמפקחים על תוכניות הלימודים נהגו להסתפק בהנחיות והוראות מניעתיות למורים, וחינוך להתנהגות בריאה של התלמידים נלמד במסגרת שיעורי חינוך גופני. בשנת 2001 הונהגה רפורמה בתחום, וחינוך לבריאות הפך למקצוע עצמאי בתהליך ההכשרה. בשנים 2002-2007 גובשה ויושמה בהצלחה תוכנית לחינוך לבריאות ומקצועות הבריאות כחלק מתוכנית הלימודים בבתי הספר בפינלנד. מטרה מרכזית של התוכנית הייתה משיכת פרחי הוראה ומורים ותיקים להכשרה בתחום החינוך לבריאות ומקצועות הבריאות ושיפור האטרקטיביות של תחום זה. בחינות בגרות במקצוע הבריאות נערכות משנת 2007, ותלמידים הבוחרים לגשת אליהן מקבלים הכשרה ייחודית, פרטנית ומקיפה בתחום הלימוד.

הכשרת מורים במסגרת התוכנית

התוכנית שילבה לימוד מרחוק באמצעות עזרי תקשורת אלקטרונית עם קורס פנים אל פנים ממוקד שהועבר בארבעה מקטעים - שני מקטעים של יומיים ועוד שני מקטעים של יום. החלק הפרונטלי של הקורס שילב שיעורים עם מומחים בתחומי הבריאות השונים וסדנאות מעשיות שנבנו על בסיס הניסיון המצטבר של המורים, שהם הסטודנטים בקורס ההכשרה. הקורס הכולל נמשך כשנה והקנה למורים גמול השתלמות.

הכלים שעליהם מושתתת התוכנית

1. **גמול השתלמות למורים שעוברים הכשרה.** עידוד מורים ותיקים לעבור הכשרה בתחום באמצעות תוספת למשכורת.
2. **הכשרה גמישה.** תוכניות ההכשרה גמישות ומשלבות למידה מרחוק לצד למידה פרונטלית והכשרה מעשית.
3. **תכנים מותאמי תלמיד.** גיבוש תכנים מותאמים למורים לפי חתכי הגיל שהם מלמדים, סוגי בתי הספר שלהם ועוד. למשל, קורס המכשיר מורים בתיכונים לחבר בחינות במקצוע הבריאות, ומקנה להם כלים נאותים למדידה ולהערכה של הצלחת תלמידים במקצוע זה.

הישגי התוכנית

1. שני מורים לפחות מכל בית ספר תיכון במדינה עברו את ההכשרה, סך הכול 1,240 מורים. המורים משמשים סוכני שינוי המובילים ומספקים גישה לידע לקידום התנהגות בריאה בקרב עמיתיהם ותלמידיהם.
2. מ-2007 נערכות בחינות בגרות במקצוע הבריאות.
3. עד עצם היום הזה מועברים למורים קורסים נוספים בתחומי בטיחות ובריאות, על בסיס עקרונות התוכנית הראשונית - בין השאר מתן גמול השתלמות למורים ושילוב מומחים מהאקדמיה. למשל, אוניברסיטת פינלנד המזרחית (The University of Eastern Finland) תוביל תוכנית כזו ב-2020. התכנים בתוכנית יהיו: (1) הובלת בטיחות ארגונית במוסד חינוכי; (2) ניהול סיכונים בבית ספר; (3) תיעוד ניהול בטיחות; (4) ניתוח והערכת סיכונים; (5) ניהול בטיחות - מנהיגות ותכנון צופה עתיד.⁴

אתגרים

התוכנית נתקלה בכמה אתגרים. ראשית, התכנים בה לא גובשו באופן ברור מספיק, כיוון שעסקה בתחום הרחב של בריאות. שנית, להרגשתם של מפתחי התוכנית, בטיחות וגהות נותרו תחומים אשר מורים (מתחילים וותיקים) יודעים כיצד להעבירם רק באופן שטחי (אם כי בינתיים אין מידע על מידת כשירותם של מורי פינלנד בנושא).

גורמי הצלחה

הצלחת התוכנית נשענת על בנייתה כתוכנית גמישה ומשולבת, המתאימה להעברה למורים ותיקים ולפרחי הוראה במקביל, ועל גיבוש תמריצים נכונים עבור ציבור המורים.

1.2.2. "הטמעת חוק העיסוק בחומרים מסוכנים בבתי ספר", בתי ספר תיכוניים במדינת נורדריין-ווסטפלייה, גרמניה

שנת היישום: סמוך לחקיקת חוק המסדיר שימוש בחומרים מסוכנים בסוף 2010.
היזם: הרשות לביטוח תאונות במגזר הציבורי של מדינת נורדריין-ווסטפלייה בגרמניה, בשיתוף פעולה עם המוסד הפדרלי לבריאות, גהות ובריאות במקומות העבודה ומשרד החינוך.

קהל היעד: מורים בבתי ספר במדינת נורדריין-ווסטפלייה, ובייחוד מורים לכימיה, ביולוגיה, אומנות ומקצועות המשלבים חומרים מסוכנים.

קהל הקצה: תלמידים ומורים.

4 מבוסס על תכתובת ביולי 2019 בין המחברת ו-Volmari Kristiina, ראש מחלקת מידע וניתוח בסוכנות הלאומית הפינית לחינוך.

תמצית ומטרות

בגרמניה נחקק חוק פדרלי המסדיר עיסוק בחומרים מסוכנים (Federal Institute for Occupational Safety and Health, 2010). מדינת נורדרייין-וסטפליה גיבשה תוכנית הטמעה מקיפה של הוראות החוק בבתי הספר במחוז. התוכנית, אשר לוותה בתקנות מחייבות, ביקשה להסדיר את הטמעת הוראות החוק במסגרת פעילות בתי הספר - בשיעורים כגון כימיה, ביולוגיה ואומנות. את התוכנית ליוו המרכז הפדרלי לבטיחות, גהות ובריאות במקומות העבודה ומשרד החינוך הגרמני.

הכשרת מורים במסגרת התוכנית

הכשרת מורים בנושא בטיחות בעיסוק בחומרים מסוכנים כללה לימוד עצמי משתי חוברות וקורס פרונטלי. החוברות כוללות תרשימי זרימה לניהול תרחישים שונים ומידע מקצועי וברור, המקיף תחומים כגון בטיחות אש, חומרים מתלקחים ומתפוצצים, רעלים וכיוצא באלה. חלקה השני של ההכשרה נוצר לאחר קבלת משובים מהשטח, וכלל שיעורים פרונטליים לצוותי המורים. השיעורים התקיימו גם במרכזי ההכשרה של המוסד הפדרלי לבטיחות, גהות ובריאות במקומות עבודה וגם בבתי הספר, לפי בחירת המורים. מטרת התוכנית הייתה להפוך את המורים לסוכני שינוי בבתי הספר שלהם.

הכלים שעליהם מושתתת התוכנית

- 1. ממונה בטיחות בית ספרי.** הממונה אחראי לעורר מודעות בקרב צוות המורים לגבי שימוש בחומרים מסוכנים בתוכניות הלימודים ובפעילות בית הספר, ומשמש רכז ידע לגבי הוראות החוק. לרוב הממונה יהיה בעל רקע בתחום, כגון מורה לכימיה, וימונה בידי מנהל בית הספר.
- 2. יישום כלים מוכחים לקידום אוריינות בטיחות.** שימוש בשיטות קידום אוריינות בטיחות, שהוכחו כמוצלחות. השיטות יושמו לפני כן ברפורמה ממשלתית בעלת מאפיינים דומים, בקרב בעלי עסקים קטנים ובינוניים (ראו באתר [BAuA](#)). התוכנית הוסיפה על כך סט פעולות קל לשימוש ולהבנה בקשר לאופן הפעולה עם חומרים מסוכנים, וכן הוראות להתמודדות עם מפגעי אש ופיצוץ המנוסחות באופן קל להבנה גם לגורמים שאינם מקצועיים.
- 3. ספרי הדרכה.** הוצאה לאור של שני ספרי הדרכה נוחים לשימוש. הראשון מפרט את תפקידיו ואת סמכויותיו של הממונה הבית ספרי. השני מפרט באמצעות תרשימי זרימה והנחיות ברורות כיצד יש לנהוג בשימוש בחומרים מסוכנים במצבים שונים בבית הספר.
- 4. שיתוף המורים.** מורים מרחבי המחוז השתתפו בגיבוש התוכנית ובכתיבת המדריכים, וצוות התוכנית המשיך לבקש משובים מבתי ספר ברחבי המחוז גם לאחר יישומה.

הישגי התוכנית

- 1.** הגברת המודעות והמקצועיות של צוות המורים בעבודה עם חומרים מסוכנים.
- 2.** הגברת הפעילות של צוותי המורים והממונים בנושא בבתי הספר בהתמודדות עם מפגעים וליקויים.

3. קיום נתיב מידע דו-סטרי בין בתי הספר לצוות התוכנית.

4. עדכון ושיפור מתמידים של תוכני התוכנית.

5. הפצה קלה ופשוטה של התוכנית לבתי ספר נוספים, ברחבי גרמניה ומחוצה לה, באמצעות מבנה המורכב מממונה בית ספרי ומדריכים.

אתגרים

אתגר אחד היה הגדרת תפקידיו וסמכויותיו של הממונה הבית ספרי, דבר שהקשה על הטמעת התוכנית בשלבים הראשונים. אתגר נוסף היה שמורים שנתבקשו למלא את תפקיד הממונה הבית ספרי חששו מהאחריות הנלווית לו וחששו שאינם מיומנים דיים למלא את התפקיד הרגיש.

גורמי הצלחה

התוכנית התמודדה עם האתגרים האמורים במגוון דרכים שהותאמו לכל אתגר ואתגר: קשר שוטף עם צוותי המורים והממונים; יישום שיטות הטמעה ולימוד שהוכחו כמוצלחות בעבודה עם בעלי עסקים קטנים ובינוניים; שיתוף פעולה עם המוסד הפדרלי לבטיחות, בריאות וגהות במקומות עבודה; ונכונות לקיים הדרכות למורים, אף על פי שהתוכנית יועדה מראש להיות תוכנית למידה עצמית באמצעות המדריכים שהופקו.

רשימת מקורות

תוכנית "הטמעת חוק העיסוק בחומרים מסוכנים בבתי ספר", בתי ספר תיכון במדינת נורדרין-ווסטפלייה, גרמניה

[מצגת עם תרשימי זרימה ואיורים.](#)

Federal Institute for Occupational Safety and Health (2010). [Hazardous Substances Ordinance](#)

[החוק הפדרלי המסדיר עיסוק בחומרים מסוכנים בגרמניה]

לסיכום, בפרק זה נסקרו חמש תוכניות הכשרת מורים: שלוש תוכניות בגישת "כלל בית הספר" (תוכניות 1.1.1-1.1.3) ושתי תוכניות בגישת "שילוב חינוך להתנהגות בטוחה בתוכניות הלימודים" (תוכניות 1.2.1-1.2.2). גם בגישות הללו ניתן לראות התייחסות לגישת "בתי הספר המקצועיים", למשל בתוכנית 1.1.3, שבה התלמידים נתבקשו לקשר בטיחות ובריאות לעולם התעסוקה העתידי שלהם. מאפיינים חוזרים של תוכניות מוצלחות להכשרה בטוחה מתוארים ומושוים בפרק הבא.

2. מאפיינים של תוכניות מוצלחות להכשרת מורים בנושא חינוך להתנהגות בטוחה

מניתוח רוחבי של תוכניות להכשרת מורים שנחלו הצלחות בתחום החינוך להתנהגות בטוחה עולים כמה מאפיינים חוזרים. מאפיינים אלו יתוארו להלן, וניתן לראות השוואה שלהם בטבלה 1.

• גמישות בערוצי העברת התכנים לתלמידים ולמורים

סקירת ספרות (Klassen, MacKay, Moher, Walker, & Jones, 2000) הגיעה למסקנות שלפיהן תוכניות מוצלחות נשענות על שימוש באסטרטגיות מרובות, המעוגנות בתאוריה של שינוי התנהגות. הן תוכניות בגישת "כלל בית הספר", הן תוכניות בגישת "שילוב חינוך להתנהגות בטוחה בתוכניות הלימודים" (ראו תוכניות 1.1.1-1.1.3, 1.2.1-1.2.2 לעיל) השתמשו במגוון שיטות לימוד והעברת תכנים, לרבות שיעורים פרונטליים, למידה מרחוק והתנסויות יישומיות. יתרון זה ניכר בעיקר בתוכניות בגישת "כלל בית הספר", שבהן חינוך להתנהגות בטוחה מועבר על ידי בעלי עניין מרובים באופנים שונים ומגוונים. הוא ניכר גם בגישת "שילוב חינוך להתנהגות בטוחה בתוכניות הלימודים" בהקשר של העברת התכנים למורים, אך פחות באופן העברתם לקהל הקצה - התלמידים, שלרוב זוכה להרצאה פרונטלית בגישה זו. תוכנית שלא השתמשה בערוצים מגוונים להעברת התכנים היא התוכנית לקידום התנהגות בטוחה באמצעות תחרויות אומנות בבתי הספר בפולין (Copsy, 2011). התוכנית הורכבה מהוראה פרונטלית בלבד, הן למורים, הן לתלמידים. היא לא נחלה הצלחה מרובה (Copsy, 2011).

• טיפוח שגרירי התוכנית מקרב התלמידים והמורים

הן תוכניות בגישת "כלל בית הספר" הן תוכניות בגישת "שילוב חינוך להתנהגות בטוחה בתוכניות הלימודים" השתמשו בשגרירים (תלמידים: תוכנית 1.1.1 לעיל; תלמידים ומורים: תוכנית 1.1.2 לעיל; מורים: תוכניות 1.2.1-1.2.2 לעיל). שגרירים אלה הופכים למומחים בית ספריים לתכנים, מובילים את הטמעתם ואת יישומם ומשמשים ערוץ משוב לצורכי בקרה, למידה ושיפור. בסקירת ספרות (Mellanby, Rees & Tripp, 2000) שהשוותה חינוך לבריאות בהובלת קבוצת השווים לעומת הובלת מבוגרים (למשל, קמפיין או סדנה שמעבירים מציגים מקבוצת השווים לעומת מבוגרים), נמצא כי קבוצת השווים הייתה אפקטיבית לפחות כמו המבוגרים, אם לא יותר מהם.

• מיקוד התוכנית בתכנים גלובליים או ספציפיים

תוכניות להכשרת מורים יכולות להתמקד בנושאי בטיחות כלליים או בתוכן בטיחותי ספציפי (כגון תוכנית 1.2.2 לעיל, שעסקה בחומרים מסוכנים). במטא-אנליזה על מניעת פציעות בילדים ונוער (Rössler et al., 2014) לא נמצאה תמיכה מובהקת ביעילות תוכניות ספציפיות לעומת גלובליות. בדוח הנוכחי, ארבע מבין חמש התוכניות המוצלחות להכשרת מורים שנסקרו (פרט ל-1.2.2 לעיל), הן בגישת "כלל בית הספר" הן בגישת "שילוב חינוך להתנהגות בטוחה בתוכניות הלימודים", עסקו בתוכני בטיחות גלובליים.

• רתימת ארגון מקצועי המתמחה בתחום לטובת התוכנית

הן תוכניות בגישת "כלל בית הספר" הן תוכניות בגישת "שילוב חינוך להתנהגות בטוחה בתוכניות הלימודים" (ראו כל התוכניות שהוזכרו בדוח פרט ל-1.1.1, ורוב התוכניות המתועדות הנוספות ב-2013; Copsey, 2011) נוטות לשתף פעולה עם ארגונים מקצועיים המתמחים בחינוך להתנהגות בטוחה: גופים ממשלתיים, גופים מהמגזר השלישי וגופים פרטיים. אלה משמשים מרכזי ידע ומקצועיות בנושאי הבטיחות, הבריאות והגהות. סקירת ספרות (Klassen et al., 2000) הגיעה למסקנות דומות, ולפיהן תוכניות מוצלחות נשענות על ארגונים ותשתיות הקיימים בקהילה, דבר שמפחית את עלויות מכשירי הבטיחות.

הידע הרב הנצבר אצל גופים אלה תורם למקצועיות של התוכניות, דבר המסייע בהכשרה איכותית של בעלי העניין בתוכנית, בליווי שלהם ובבקרה עליהם (ראו לדוגמה תוכנית 1.1.2 לעיל). כמו כן, מקצועיותם ותשתיותיהם מסייעות בהעברת הידע הלאה, לבתי ספר נוספים ברחבי המדינה (ראו לדוגמה תוכנית 1.2.2 לעיל). באופן דומה, במחקר שנערך באנגליה זוהה הצורך לחשוף את המורים כחלק מהכשרתם להדרכות להתנהגות בטוחה שיקיימו ארגונים מקצועיים (Shearn & Weyman, 2004).

• שיתוף מגוון בעלי עניין רלוונטיים בגיבוש התוכנית וביישומה

חלק מהתוכניות, לרוב בגישת "כלל בית הספר" (כפי שהורחב בתוכניות 1.1.1-1.1.2 לעיל), מאפשרות למגוון בעלי עניין בבית הספר (תלמידים, מורים, אנשי צוות חינוכי, צוות הנהלה, מנהל או מנהלת, הורים, קהילה וכו') לקחת חלק פעיל בגיבוש הכשרת המורים וביישומה. שילוב בעלי העניין בתהליך מסייע ביצירת אקלים ארגוני תומך להכשרת המורים. מסקירת ספרות של התערבויות למניעת פציעה בקהילה (Klassen et al., 2000) עולה כי אחד הגורמים המובילים להפחתת פציעות הוא שיתוף בעלי עניין בפיתוח תוכנית מניעה; זאת מאחר שמעורבותם ובעלותם על התוכנית מגבירות את הסבירות ללחץ חברתי מחד גיסא ולחיקוי התוכנית מאידך גיסא, מה שמוביל לאימוץ נרחב של התנהגות בטוחה (Klassen et al., 2000). בהתאמה, נמצא כי ככל שיש יותר מחויבות של בעלי עניין לתוכנית, כך משתפר תיעוד ההיסטוריה הבטיחותית של בתי הספר (Copsey, 2009). לעומת זאת, תוכניות שלא השכילו לכלול מגוון בעלי עניין בגיבושן וביישומן התקשו לעיתים להגיע להישגים משביעי רצון. לדוגמה, התוכנית להדרכת בטיחות למורים לחינוך גופני בגרמניה (Copsey, 2009) לא כללה דיאלוג עם בעלי עניין אחרים בבתי הספר, עם גורמים מקצועיים מתחום הספורט ועם רשויות המחוז והמדינה. ואכן, למרות הדרכות מפורטות שהועברו למורים מרחבי המדינה, לא הצליחה התוכנית להוריד את מספר התאונות בשיעורי ההתעמלות בבתי הספר (Copsey, 2009).

לסיכום, מאפייני התשתית של כל אחת מהגישות - גישת "כלל בית הספר" וגישת "שילוב חינוך להתנהגות בטוחה בתוכניות הלימודים" - מניבים יתרונות וחסרונות משלימים (כלומר, יתרון של האחד הוא חיסרון של השני ולהפך). יתרונותיה של גישת "כלל בית הספר" הם רתימת בעלי עניין מגוונים והטמעה מקיפה ומשמעותית של התכנים הגלובליים העוסקים בחינוך לבריאות. בשל הצורך לגייס שותפים רבים ושעות הפעלת תוכנית רבות, חסרונותיה הם מורכבות ההפעלה והתחזוקה. יתרונותיה של גישת "שילוב חינוך להתנהגות בטוחה בתוכניות הלימודים" הם עלותה התקציבית הנמוכה יחסית וקלות הפעלתה והפצתה

לאחרים נוספים, בשל המבנה הממוקד והפשוט יותר. חסרונותיה הם חד־ממדיות באופן העברת המסר ללקוח הקצה (התלמיד), מיקוד בתכנים ספציפיים לעומת גלובליים ורתימה פחותה של כלל בעלי העניין לנושא. בחירה בדגם הכשרת מורים משמעה בחירה בין שתי הגישות הללו.

בבתי ספר בישראל כיום יש כמה בעלי תפקידים העוסקים בבטיחות ובבריאות, כגון תפקיד רכז ביטחון, תפקיד רכז מקדם בריאות, תוכניות בריאות ותוכניות מוגנות (הכוללות טופס דיווח, חדרי מוגנות, תלמידים **שוחרי שלום** וקורסים בגישור). ב-2015 התפרסם חוזר מנכ"ל לקידום אקלים מיטבי והתמודדות מוסדות חינוך עם אלימות והתנהגויות סיכון (משרד החינוך, 2015). אולם תפקידים והנחיות אלו טרם אוגדו לכלל תוכנית שלמה להכשרת מורים בהתבסס על אחת מהגישות - "כלל בית הספר" או "שילוב חינוך להתנהגות בטוחה בתוכניות הלימודים". תוכנית אחת אחידה יכולה להשליט סדר ארגוני, לאגם משאבים ולהעלות מודעות לנושא הבטיחות בבתי הספר.

הגישה	גמישות בהעברת המסר	טיפוח שגירים	גלובליות	רתימת ארגון מקצועי	שיתוף בעלי עניין
כלל בית הספר	1.1.1 "בית ספר בטוח ומאובטח", בית הספר Källby Gård, שוודיה	•	•	•	•
כלל בית הספר	1.1.2 "פרקטיקות מניעתיות בחטיבת הביניים", בית הספר Vilnius Pilaites, ליטא	•	•	•	•
כלל בית הספר	1.1.3 "חינוך לבריאות ולבטיחות", בית הספר Základní škola Zárubova בפראג, צ'כיה	•	•	•	
שילוב בתוכנית הלימודים	1.2.1 "הכשרת מורים להוראת תכנים בתחום הבריאות", פינלנד	•	•	•	
שילוב בתוכנית הלימודים	1.2.2 "הטמעת חוק העיסוק בחומרים מסוכנים בבתי ספר", בתי ספר תיכון במחוז נורדרין-וסטפלייה, גרמניה	•		•	•

טבלה 1: השוואה בין מאפייני תוכניות מוצלחות של הכשרת מורים בנושא חינוך להתנהגות בטוחה

משרד החינוך (2015). חוזר מנכ"ל – אקלים חינוכי מיטבי והתמודדות מוסדות חינוך עם אירועי אלימות וסיכון.

[חוזר מנכ"ל ובו הנחיות לצוות החינוכי כיצד לקדם אקלים חינוכי מיטבי, בדגש על התמודדות עם אלימות בבית הספר]

Copsey, S. (2009). *Occupational safety and health in the school curriculum: Requirements and activities in the EU Member States*. European Agency for Safety and Health at Work.

[דוח העוסק ביישום גישת "שילוב חינוך להתנהגות בטוחה בתוכניות הלימודים" לקידום בטיחות תעסוקתית ובריאות בחינוך באירופה]

Copsey, S. (2011). *Training teachers to deliver risk education: Examples of mainstreaming occupational safety in health into teacher training programmes*. European Agency for Safety and Health at Work.

[דוח המאגד דוגמאות של הכשרת מורים ותיקים ופרחי הוראה בבטיחות תעסוקתית ובריאות וכן בהעברת תכנים אלו]

Copsey, S. (2013). *Occupational safety and health and education: A whole school approach*. European Agency for Safety and Health at Work.

[דוח העוסק ביישום גישת "כלל בית הספר" לבטיחות תעסוקתית ובריאות בחינוך באירופה]

Klassen, T. P., MacKay, J. M., Moher, D., Walker, A., & Jones, A. L. (2000). Community-based injury prevention interventions. *The Future of Children*, 10(1), 83-110.

[סקירת ספרות הכוללת 32 מחקרים על מניעת פציעות בילדות, התנהגות בטוחה ואימוץ מכשירי בטיחות]

Mellanby, A. R., Rees, J. B., & Tripp, J. H. (2000). Peer-led and adult-led school health education: A critical review of available comparative research. *Health Education Research*, 15(5), 533-545.

[סקירה העוסקת בחינוך לבריאות בהובלת קבוצת השווים לעומת הובלת מבוגרים. המחקרים בסקירה זו העלו שקבוצת השווים הייתה אפקטיבית בחינוך לבריאות לפחות כמו המבוגרים, אם לא יותר מהם]

Rössler, R., Donath, L., Verhagen, E., Junge, A., Schweizer, T., & Faude, O. (2014). Exercise-based injury prevention in child and adolescent sport: A systematic review and meta-analysis. *Sports Medicine*, 44(12), 1733-1748.

[מטא-אנליזה שנשענה על נתוניהם של יותר מ-27 אלף משתתפים. העדויות מראות שתוכניות למניעת פציעות עקב פעילות גופנית או אימון יכולות להוריד את שיעור הפציעות ב-46% בספורט צעירים מאורגן. כדי להפחית את שיעור הפציעות במידה הרבה ביותר, כדאי להתמקד בפעילות גופנית מסוג קפיצה בהשוואה לפעילויות גופניות אחרות. השיפור ניכר הן אם התוכנית מתבצעת לפני העונה הן אם במהלכה]

Shearn, P., & Weyman, A. (2004). *Teaching Practice in Risk Education for 5-16-year olds. Report Number HSL/2005/23*. Health and Safety Laboratory.

[דוח על חינוך להפחתת סיכון בבתי ספר ציבוריים באנגליה, סקוטלנד וויילס. הדוח מתמקד במצב הוראת הבטיחות במעבדות בבתי הספר. מהדוח עולה צורך בפיתוח מקצועי של המורים בנושא. עוד מצביע הדוח על מורים למשק בית כמי שערניים ביותר לסיכונים מחוץ לכיתה]

מקורות נוספים על חינוך להתנהגות בטוחה

Buckley, L., Sheehan, M., Shochet, I., & Chapman, R. L. (2013). Towards an integration of the theory of planned behavior and cognitive behavioral strategies: An example from a school-based injury prevention programme. *Educational Studies*, 39(3), 285-297.

[באקלי ועמיתיו יישמו תוכנית למניעת פציעות בחטיבות ביניים באוסטרליה. התוכנית מבוססת על תאוריה של התנהגות מתוכננת וטיפול קוגניטיבי-התנהגותי. נוסף על כך הוצגו במאמר תובנות של מורים על התוכנית]

Brenick, A., Shattuck, J., Donlan, A., Duh, S., & Zurbriggen, E. L. (2014). Empowering children with safety-skills: An evaluation of the Kidpower Everyday Safety-Skills Program. *Children and Youth Services Review*, 44, 152-162.

[במחקר זה הוערכה תוכנית להגברת הידע של ילדים בכיתה ג' על בחירות בטוחות. התוכנית כללה סדנה בבית הספר, מעקב שבועי, שיעורי בית הכוללים פן יישומי, מעורבות הורים ותרגול. תלמידים שהשתתפו בתוכנית הראו שיפור בידע. התוכנית יושמה כיאות, ותלמידים ומורים כאחד העריכו שהיא מוצלחת]

Chapman, R. L., Buckley, L., Sheehan, M., & Shochet, I. M. (2013). Pilot evaluation of an adolescent risk and injury prevention programme incorporating curriculum and school connectedness components. *Health Education Research*, 28(4), 612-625.

[צ'פמן ועמיתיו חקרו את אותה התוכנית שחקרו באקלי ועמיתיו (2013). בין השאר המאמר מציג את הכשרת המורים לתוכנית, הכוללת חיבור (connectedness) בין מורים לתלמידים וכן פיתוח קשרים חברתיים בין תלמידים]

Collard, D. C., Verhagen, E. A., Chinapaw, M. J., Knol, D. L., & Van Mechelen, W. (2010). Effectiveness of a school-based physical activity injury prevention program: A cluster randomized controlled trial. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 164(2), 145-150.

[ניסוי מבוקר להערכת האפקטיביות של תוכנית למניעת פציעות בבית הספר. בעקבות התוכנית פחתו משמעותית הפציעות הפיזיות, בייחוד בקרב ילדים שהיו פחות פעילים]

Gresham, L. S., Zirkle, D. L., Tolchin, S., Jones, C., Maroufi, A., & Miranda, J. (2001). Partnering for injury prevention: Evaluation of a curriculum-based intervention program among elementary school children. *Journal of Pediatric Nursing*, 16(2), 79-87.

[ניסוי מבוקר לבחינת יעילות תוכנית למניעת פגיעות בקרב תלמידים בבית ספר יסודי. המחקר הראה שלתלמידים חסר ידע על בטיחות והם לא מזהים התנהגויות מסוכנות. המחקר הצליח לשפר זאת באמצעות התערבות. נמצא כי ילדים אפרו־אמריקאים ולטינו־אמריקאים הראו את השיפור הרב ביותר כפועל יוצא מהתוכנית]

Kendrick, D., Groom, L., Stewart, J., Watson, M., Mulvaney, C., & Casterton, R. (2007). 'Risk Watch': Cluster randomized controlled trial evaluating an injury prevention program. *Injury Prevention*, 13(2), 93-98.

[תוכנית לבטיחות אש שבה השתתפו מורים מעשרים בתי ספר יסודיים באנגליה. במהלך התוכנית השתמשו המורים בערכות הסבר וקיבלו הדרכה מלוחמי אש או ממורים מנוסים. התוכנית מתבססת על הוראת בטיחות והימנעות מהתנהגות סיכנית ומלחץ חברתי המקושר להתנהגות סיכנית]

Zint, M., & Peyton, B. R. (2001). Improving risk education in grades 6-12: A needs assessment of Michigan, Ohio, and Wisconsin science teachers. *The Journal of Environmental Education*, 32(2), 46-54.

[במחקר זה הוערכו הצרכים של חינוך לסיכון בכיתות ו' ו"ב בקרב מורים למדע במישיגן, אוהיו ובויסקונסין, באמצעות שאלונים שהועברו במייל וראיונות טלפוניים. מהסקר עלה כי מורים רבים מדווחים כי הם עוסקים בהיבטים מסוימים של חינוך לסיכון, וכי היו מעוניינים להגביר את מאמציהם. מהממצאים עלה כי על מורים להיעשות מודעים למשאבי חינוך להתנהגות בטוחה ולקבל הכשרה בנושא זה]

בדוח זה נסקרו חמש תוכניות הכשרה ופיתוח מקצועי בנושא חינוך להתנהגות בטוחה. אירופה היא חלוצה בתחום זה, ובפרט הסוכנות האירופית לבטיחות ובריאות בעבודה (European Agency for Safety and Health at Work), ולכן סקירה זו נשענה בעיקר על סקירת התוכניות החלוציות שהתנהלו שם (Copsey, 2009, 2011, 2013). אולם התוכניות שנסקרו טרם נבחנו באמצעות מערך ניסוי מבוקר (קבוצת ניסוי וביקורת עם הקצאת משתתפים מקרית), ולכן צריך להתייחס בעירבון מוגבל לכל מסקנה לגבי תוצאותיהן. נדרש מחקר נוסף שיאפשר להסיק מסקנות סיבתיות על יכולתן של התוכניות ליצור שינוי והשפעה משמעותיים ומדידים.

לאורכו של הדוח נבחנו היתרונות והחסרונות המשלימים של גישת "כלל בית הספר" ושל גישת "שילוב חינוך להתנהגות בטוחה בתוכנית הלימודים". בין אם תיבחר תוכנית זו ובין אם אחרת, רצוי שהתוכנית שתיבחר תשלב את כל מאפייני התוכניות המוצלחות שזוהו במחקר הנוכחי: גמישות בערוצי העברת התכנים לתלמידים ולמורים; טיפוח שגרירים לתוכנית מקרב התלמידים והמורים; לימוד נושאי בטיחות גלובליים (לא ספציפיים); רתימת ארגון מקצועי שילווה את התוכנית ושיתוף בעלי עניין בה. כמו כן, יעילותה של התוכנית שתיבחר תצטרך להיבחן באמצעות מערך ניסויי מבוקר.

חוות דעת על הדוח

תודות

בתהליך הכתיבה של דוחות מת"ת אנו מתייעצים עם חוקרות, חוקרים, נשות שטח ואנשי שטח; זאת לצורך כתיבת דוח מקיף, המותאם לשדה החינוך בישראל והולם את צורכי המזמינים. רבות מההערות שקיבלנו שולבו בדוח זה. הערות הנוגעות ליישום התוכניות בישראל והערות המרחיבות את היריעה ומפנות לדיון ולמחקר עתידיים שולבו בנספח שלפניכם. אנו מודים לכל מי שסייעה או סייע בחוות דעת ובהערות. רשימה אלפביתית לפי שמות משפחה מופיעה להלן:

- נשות הצוות בארגון בטרם - בטיחות ילדים: אביטל אפל-פנקס, איילת גבעתי, אמונה לנדאו ופבי שליט־רייטמן
- רונית בית הלחמי, מנהלת מרכז פסג"ה אילת
- ד"ר שלמה גולדמן, לשכת המדען הראשי, משרד החינוך
- שרון גולדמן, חוקרת במרכז לחקר טראומה ורפואה דחופה, מכון גרטנר לחקר אפידמיולוגיה ומדיניות בריאות
- רותם זהבי, מנהל אגף בטיחות סביבתית במוסדות חינוך, משרד החינוך
- ד"ר מיכל זכריה, נציגת משרד החינוך במטה הלאומי להגנה על ילדים ונוער ברשת
- ליאת כהן, אגף בטיחות סביבתית במוסדות חינוך, משרד החינוך
- טל כרמי, מכון מופ"ת
- פרופ' קובי פלג, מנהל המרכז לחקר טראומה ורפואה דחופה, מכון גרטנר לחקר אפידמיולוגיה ומדיניות בריאות

הערות כלליות על הדוח

הדוח מעניין מאוד וחשוב; כדאי להעבירו למורים ולמנהלים ומנהלות של בתי ספר של בתי ספר ושל אגפי חינוך ברשויות.

הדוח לא מציג באופן מפורט דיו את תוכניות ההכשרה למתכשרים להוראה (פרחי הוראה) ואת תוכניות הפיתוח המקצועי למורים בתחום מניעת ההיפגעות. כמו כן, ייתכן ולכל היבט של בטיחות יש אופן מיטבי אחר להכשרה ולפיתוח מקצועי והדוח לא מציף נושא זה.

רוב התוכניות המצוינות בדוח אינן כוללות הערכה למדידת הצלחתן. על מנת למדוד יעילות של תוכנית התערבות יש צורך בתוכנית הערכה שמבוססת על נתוני היפגעות בקרב קהל היעד. תוכנית ההערכה צריכה לכלול בסיס נתונים של הנפגעים לפני תחילת ביצוע ההתערבות, במהלכה ובסיומה. מעקב אחר מספר המקרים וסוגי המקרים לא רק ישמש בסיס למדידת יעילות התוכנית אלא גם יאתר את הקבוצות שבסיכון גבוה.

כמו כן, יעדי תוכניות ההתערבות צריכים להיות הפחתה במספר התלמידים הנפגעים. בחלק מהתוכניות שנסקרו לעיל ההצלחות או ההישגים היו הגברת המודעות או השלמת ההכשרה של המורים, והחוקרים לא בדקו האם פחת מספר הנפגעים.

אומנם חלק מהתוכניות שצוינו לעיל התייחסו לאיתור מפגעים בבית הספר על ידי תלמידים, אך קיים צורך בתוכנית לאיתור מפגעים בטיחותיים באופן קבוע על מנת למנוע לפחות חלק מהתאונות. יש להוסיף לתוכניות הכשרת המורים גם יצירה של רשימת מפגעים פוטנציאליים (checklist) וללמד כיצד לבצע רישום שוטף של מפגעים ומעקב אחר טיפול בהם.

אפשר להתייחס לנושא ההכשרות להתנהגות בטוחה מן ההיבט של אקלים חינוכי או בית ספרי. בנושא זה קיימת ספרות ענפה העוסקת גם במניעת אלימות ובריונות וגם בפן החיצוני של בית הספר:

- א.** טיפוח המבנה והחצרות, טיפול בפניות נטושות שמבוגרים לא שוהים בהן ומשמשות "מחששות" וזירות לאלימות ולעישון ועוד.
- ב.** מדיניות צילום ותיעוד של התרחשויות. משרד החינוך הוציא חוזר מנכ"ל בנושא וכדאי להתייחס לכך.
- ג.** בישראל יש ניטור ארצי של אקלים בית הספר (באמצעות ראמ"ה) ותוכניות למניעת אלימות ובריונות בעקבות הניטור הזה. כדאי להתייחס לכך, ובייחוד לתחושת המוגנות והביטחון, שאומנם אינה קשורה ישירות להכשרת מורים אבל היא תוצאה של כמה תנאים ובהם גם של הכשרתם.
- ד.** חוזר מנכ"ל "קידום אקלים מיטבי והתמודדות מוסדות חינוך עם אלימות והתנהגויות סיכון" הוא ראי למדיניות שבתי ספר צריכים לנקוט בנושא, וכדאי לעיין בו.

ההקשר הישראלי

עם קריאת התוכניות המפורטות ממקומות שונים בעולם נראה כי בישראל התוכניות העוסקות בבטיחות ובבריאות אינן מאוגמות לכדי תוכנית אחת מובילה. עם זאת, חלקים רבים ומשמעותיים מהתוכניות מיושמים בארץ, כגון מינוי מורה לתפקיד רכז ביטחון לאחר הכשרה ורענון בכל שנה, מינוי רכז מקדם בריאות ויישום תוכנית הבריאות המעודדת בתי ספר מקדמי בריאות. במקביל לדיווח על המצב במדינות אחרות, כדאי לבחון את יעילותן של התוכניות המיושמות בארץ.

יש לזכור שב ישראל קיימות אוכלוסיות ותרבויות שונות. כמו כן חשוב לציין ששיעורי היפגעות וסוגי היפגעות משתנים לפי רמה חברתית-כלכלית. התוכניות שיבוצעו בבתי הספר בישראל צריכות להיות מותאמות לקבוצות השונות באוכלוסייה ולתרבויות המגוונות (לדוגמה, חרדים, דרוזים ובדואים).

בתוכנית החומש של משרד החינוך בנושא זה קיים סעיף "[הקמת מאגר נתוני היפגעות ילדים בישראל](#)".

סעיף זה עוסק בייעול ובהסדרה של איסוף הנתונים במסגרת מערכת החינוך ובהתאמתם לסטנדרטים מקובלים בקידוד נתוני היפגעות ילדים. כמו כן, יש לשלב את הנתונים מבתי הספר עם נתונים שייאספו מחוץ למערכת החינוך. בסיס נתונים כזה צריך לכלול את מספר הנפגעים ואת סוג הנפגעים (גיל ומין), את גורם הפגיעה (אלימות, ספורט או מפגע בטיחותי), את מיקום האירוע (חצר, כיתה, מגרש ספורט או במהלך טיול), את תיאור האירוע ואת הטיפול הנדרש. מאגר הנתונים ילמד מהם גורמי הסיכון העיקריים להיפגעות במסגרת בית הספר לכל גיל ואוכלוסייה, ויאפשר, בין השאר, התאמה של תוכניות ההכשרה והפיתוח המקצועי למורים המלמדים בבית הספר.